

Od regresu do sukcesu. Identyfikacja obszarów wiejskich na podstawie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego

Studia Regionalne i Lokalne

Nr 4(86)/2021

© Autorzy 2021

ISSN 1509-4995

E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/1509499548602

Przemysław Tomczak

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, pl. Uniwersytecki 1,
50-137 Wrocław; e-mail: przemyslaw.tomczak@uwr.edu.pl; ORCID: 0000-0002-6444-5303

Agnieszka Latocha

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, pl. Uniwersytecki 1,
50-137 Wrocław; e-mail: agnieszka.latocha@uwr.edu.pl; ORCID: 0000-0001-7292-5043

Dominik Sikorski

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, pl. Uniwersytecki 1,
50-137 Wrocław; e-mail: dominik.sikorski@uwr.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2612-3490

Robert Szmytkie

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, pl. Uniwersytecki 1,
50-137 Wrocław; e-mail: robert.szmytkie@uwr.edu.pl; ORCID: 0000-0001-6415-9342

Katarzyna Kajdanek

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Socjologii, ul. Koszarowa 3, 51-149 Wrocław;
e-mail: katarzyna.kajdanek@uwr.edu.pl; ORCID: 0000-0003-4264-0842

Paulina Miodońska

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, pl. Uniwersytecki 1,
50-137 Wrocław; e-mail: paulina.miodonska@uwr.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7861-0795

Streszczenie

W opracowaniu została przedstawiona propozycja metody wyznaczania obszarów o różnym stopniu rozwoju społeczno-gospodarczego (problemowych, sukcesu i faz pośrednich między nimi). W przyjętym postępowaniu badawczym identyfikację różnych typów obszarów przeprowadzono w oparciu o konstrukcję wskaźnika syntetycznego, który uwzględniał sześć cech przypisanych do dwóch kategorii tematycznych (społeczno-demograficznych oraz ekonomiczno-technicznych). Za okres badań przyjęto lata 2003–2019. Zastosowane ujęcie dynamiczne pozwoliło na prześledzenie ścieżki rozwoju społeczno-gospodarczego badanych jednostek w obrębie zaproponowanych czterech typów obszarów. Uzyskane wyniki odnoszą się do gmin wiejskich oraz miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego ze szczególnym wskazaniem na powiat kłodzki, który od wielu lat uznawany jest za obszar problemowy.

Słowa kluczowe

obszar problemowy, obszar przejściowy, obszar sukcesu społeczno-gospodarczego, rozwój społeczno-gospodarczy, Dolny Śląsk, powiat kłodzki

From regress to success. Rural identification on the basis of socio-economic development

Abstract

The study proposes a method of designating areas at different levels of socio-economic development (problem, success areas, and the intermediate stages between them). In the adopted research procedure, the above-described areas were identified on the basis of a synthetic indicator, which took into account six features assigned to two thematic categories (socio-demographic and economic-technical). The years 2003–2019 were assumed as the

research period. The applied dynamic approach made it possible to trace the path of socio-economic development of the surveyed units within the proposed four types of areas. The obtained results refer to rural and urban-rural municipalities of Dolnośląskie (Lower Silesia) Voivodship (*województwo*), with a particular emphasis on the Kłodzko district (*powiat*), which has been considered a problem area for many years.

Keywords

problem area, transition area, area of socio-economic success, socio-economic development, Lower Silesia, Kłodzko district

Wprowadzenie

W ostatnich latach w Europie Środkowo-Wschodniej zauważalne są coraz większe różnice w poziomie rozwoju społecznego i gospodarczego poszczególnych regionów i typów obszarów (Pašakarnis i Maliene 2010). Szczególnie obszary wiejskie są wskazywane jako te, które w dobie współczesnych przemian globalizacyjnych coraz częściej – w porównaniu z obszarami miejskimi – odznaczają się mało korzystnymi trendami procesów społeczno-gospodarczych, czego przykładem jest m.in. ich silna depopulacja (Bański 2008; Śleszyński i in. 2017; 2018; Mitrică i in. 2020). Wobec powyższego próba identyfikacji obszarów problemowych i sukcesu społeczno-gospodarczego jest jak najbardziej zasadna. Pozwala ona z jednej strony lepiej zrozumieć czynniki, uwarunkowania i mechanizmy przyczyniające się do różnicowania ścieżek rozwoju poszczególnych obszarów, a z drugiej strony daje możliwość wskazania potencjalnych miejsc interwencji lub jednostek terytorialnych godnych naśladowania w ich przemianach społeczno-gospodarczych (Rosner 2012; Sánchez-Zamora i in. 2014; Bański i in. 2018; Li i in. 2019). Umożliwia również dostosowanie odpowiednich narzędzi pomocowych do konkretnego obszaru, co jest zgodne z coraz częstszym postulatem regionalizacji polityki rozwojowej (Śleszyński i in. 2017).

Zagadnienie rozwoju regionalnego i lokalnego obszarów wiejskich jest podejmowane przez wielu autorów. W literaturze polskiej w większości przypadków ich uwaga koncentruje się na uwarunkowaniach i czynnikach mających wpływ na różnicowanie się poziomu rozwoju (Stoła 1993; Bański i Stoła 2002; Parysek 2004; Bański 2005; Sikorski i in. 2020). Duży nacisk kładzie się na konkurencyjność regionów, podkreślając fakt istnienia dystansów rozwojowych, które dzielą poszczególne jednostki w ramach konkretnego regionu (*Konkurencyjność...* 2006). Przeprowadzana delimitacja poziomu rozwoju regionów i funkcjonujących wewnątrz nich jednostek terytorialnych w zdecydowanej większości opiera się na analizie cech statystycznych opisujących sytuację społeczno-gospodarczą (por. Rosner 2002; Churski 2004; Czapiewski 2010; Śleszyński i in. 2017; Bański i in. 2018). Takie podejście badawcze pozwala, z jednej strony, na wskazanie obszarów o wyraźnie słabszych możliwościach rozwojowych (w sposób ograniczony uczestniczących w procesach rozwojowych), wymagających pilnego wsparcia, które można określić jako problemowe, oraz, z drugiej strony, na wyznaczenie obszarów o największym potencjale społeczno-gospodarczym, czyli tzw. lokomotyw rozwojowych czy kół zamachowych lokalnych gospodarek. Rozważając zagadnienie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego terenów wiejskich, nie sposób pominąć opracowania Moniki Stanny i jej zespołu badawczego (2018). Opracowywany cyklicznie od kilku lat raport, *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich*, w oparciu o wielopłaszczyznowe podejście badawcze uwzględnia wiele aspektów związanych z funkcjonowaniem obszarów wiejskich, takich jak: dezagryzacja gospodarki lokalnej, charakterystyka sektora rolniczego i pozarolniczego, kwestie odnoszące się do lokalnych finansów publicznych, rynki pracy, kształtowanie się procesów demograficznych, stan systemu edukacyjnego, poziom zamożności społeczności lokalnych, ich aktywność społeczna oraz uwarunkowania mieszkaniowe. Ujęcie dynamiczne, uwzględnione w tym opracowaniu, umożliwia zastosowanie interwałowej metody monitorowania zmian oraz uwzględnienie na wyznaczonych odcinkach czasowych tej samej metody badawczej, która pozwala na porównywalność uzyskanych wyników.

W literaturze zagranicznej w problematyce rozwoju regionalnego i lokalnego obszarów wiejskich zwraca się szczególnie uwagę na jego złożoność, niejednoznaczność i wielowątkowość (Perry 2010; Woods i McDonagh 2011; Woods 2012, 2013; Blakely i Bradshaw 2017). Przykładowo, Martin Perry (2010) wskazuje, że rozwój lokalny obszarów wiejskich powiązany jest z rozwojem

regionalnym i zależny jest w znacznym stopniu od polityki regionalnej, poziomu wiedzy i innowacyjności, klastrowości przedsiębiorstw i ich specjalizacji, świadomości i polityki ekologicznej. Z kolei Michael Woods (2012) zauważa, że rozwój obszarów wiejskich determinowany jest przez gwałtowny wzrost liczby ludności świata, której należy zapewnić tzw. bezpieczeństwo żywnościowe, uwzględniając zachodzące zmiany klimatyczne. Autor ten przypisuje także duże znaczenie czynnikom globalizacji oraz europejskiej polityki gospodarczej jako współczesnych elementów modelujących rozwój lokalny oraz regionalny na obszarach wiejskich (Woods i McDonagh 2011; Woods 2013). O istotności zagadnienia rozwoju obszarów wiejskich dla współczesnych procesów społeczno-ekonomicznych świadczy także fakt, że temat ten wpisany jest do programu badawczego ESPON, gdzie zwraca się uwagę na postępujące kurczenie się populacji wsi na rzecz jej wzrostu w miastach i towarzyszące temu negatywne skutki. Wspieranie „dążenia do wzrostu” oraz „radzenia sobie ze spadkiem” jest jedną z głównych metod przeciwdziałania tym negatywnym procesom¹.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji obszarów problemowych. Według Jerzego Bańskiego (1999) brak jednoznacznego zdefiniowania, czym jest obszar problemowy – zależny jest on m.in. od różnorodności dyscyplin naukowych, jakie reprezentują autorzy poszczególnych definicji, oraz od przyjętego postępowania badawczego. O złożoności i wieloaspektowości tego zagadnienia mogą również decydować zastosowane płaszczyzny odniesienia badawczego (gospodarczo-finansowe, środowiskowo-ekologiczne, infrastrukturalno-techniczne, społeczno-demograficzne). W oparciu o definicję zawartą w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego z 2010 roku, a także o definicje autorstwa Antoniego Zagożdżona (1988), Stanisława Cioka (1991, 1994, 1996), Romana Kulikowskiego (1992), Jerzego Bańskiego (1999), Andrzeja Rosnera (1999) i Pawła Churskiego (2004) obszary problemowe należy utożsamiać z regionami, które charakteryzują się:

- kumulacją negatywnych zjawisk, odnoszących się do różnych sfer (społecznej, ekonomicznej, technicznej), mających wpływ na kształtowanie się anomalii wewnętrznych danej jednostki terytorialnej, dających podstawę do określania ich jako dysfunkcyjnych, generujących konflikty przestrzenne, nierokujących dalszego rozwoju, wykazujących anormalność i upośledzenie względem innych tego typu jednostek;
- niskimi wskaźnikami sytuacji społeczno-gospodarczej (niską dynamiką rozwoju społeczno-gospodarczego, utrudnionym dostępem do dóbr i usług stwarzających możliwości rozwojowe, które byłyby zgodne ze społecznymi oczekiwaniami);
- niekorzystnym usytuowaniem geograficznym względem głównych ośrodków wzrostu i zatrudnienia, często położeniem o charakterze peryferyjnym, czyli poza strefą największej aktywności gospodarczej, o ograniczonej dostępności do biegunów wzrostu (głównie ośrodków wojewódzkich);
- ciągłym pogłębianiem się różnic w rozwoju społeczno-gospodarczym w stosunku do tzw. obszarów sukcesu gospodarczego, co często związane jest z utratą dotychczasowych funkcji;
- stanowią element szczególnej troski i wymagają interwencji (głównie w formie pomocy finansowej) ze strony władz na różnych szczeblach administracji z uwagi na ograniczony potencjał rozwojowy (por. Czapiewski 2010).

Analizując rozwój społeczno-gospodarczy danej jednostki terytorialnej, możemy rozpatrywać go nie tylko poprzez pryzmat wyżej opisanych obszarów problemowych, ale także w odniesieniu do skrajnie różnych wobec nich tzw. obszarów sukcesu. Ich, zazwyczaj trwałe, zaznaczenie w przestrzeni geograficznej nie jest przypadkowe i często związane jest z korzystnym splotem uwarunkowań endo- i egzogenicznych. Kształtowanie się tego typu obszarów kojarzone jest przede wszystkim z korzystnym położeniem względem miejskich ośrodków wzrostu oraz ciągów komunikacyjnych, z istniejącym potencjałem przyrodniczo-krajobrazowym oraz samymi zasobami ludzkimi (Czapiewski 2006, 2008). Znaczenie tych czynników jest różnie akcentowane i w dużym stopniu uzależnione od specyfiki danej gminy. Analizując rozkład przestrzenny wiejskich obszarów sukcesu gospodarczego, można zauważyć, że mają one raczej charakter „wyspowy” i – jak zaznacza Bański (2005) – są to jednostkowe przykłady, stąd trudno się doszukać większych, zwartych regionów sukcesu gospodarczego. Mierzalne efekty ich istnienia związane są przede wszystkim ze stale rosnącymi dochodami gmin, coraz większą dostępnością infrastruktury technicznej

¹ <https://www.espon.eu/Rural-Development> (dostęp: 12.10.2021).

i społecznej, wyraźną ekspansją budownictwa mieszkaniowego, spadkiem bezrobocia (a czasem już nawet deficytem wśród osób aktywnych zawodowo), wyższym poziomem przedsiębiorczości mieszkańców i ogólnym wzrostem zamożności społeczeństwa. Warto także zwrócić uwagę na takie aspekty, jak jakość środowiska naturalnego czy sprawne działanie samorządu lokalnego (Falkowski i Szamota 2005). Bański (2008), rozpatrując analizowane zagadnienie, zaproponował inne ujęcie badawcze. Wydzielił trzy zasadnicze typy wiejskich obszarów sukcesu: lokalne ogniska sukcesu, wiejskie obszary progresji oraz obszary konkurencyjnego rolnictwa. Konrad Czapiewski, na potrzeby opracowania dotyczącego koncepcji wiejskich obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego, odwołującego się do województwa mazowieckiego, stwierdza, że „na obszarach sukcesu wszystkie cechy określające uwarunkowania rozwoju cywilizacyjnego osiągają ponadprzeciętne wartości oraz charakteryzują się co najmniej ich stabilną pozycją w wybranym okresie badawczym” (Czapiewski 2010, s. 33).

W literaturze przedmiotu rzadziej można spotkać opracowania dotyczące wyznaczania regionów i obszarów charakteryzujących się fazą przejściową pomiędzy obszarem problemowym a sukcesu społeczno-gospodarczego. Według Czapiewskiego (2010, s. 173) takie podejście badawcze „znacznie upraszcza rzeczywistość i nie oddaje w pełni stopniowości różnic pomiędzy [wybranymi jednostkami]”. Wydaje się jednak, że ich identyfikacja jest równie potrzebna jak pozostałych dwóch typów obszarów. Po pierwsze, pozwala to na bardziej pogłębione rozpoznanie procesów rozwojowych i ich różnych faz. Po drugie, bardziej szczegółowa kategoryzacja ma również wymiar aplikacyjny, gdyż łatwiej jest wdrożyć narzędzia i instrumenty polityki regionalnej na obszarach, które znajdują się w fazie przejściowej, niż na obszarach o skrajnych wartościach opisujących poziom rozwoju regionalnego.

W kontekście zarysowanej powyżej problematyki pierwszym celem prezentowanego artykułu jest przedstawienie propozycji metody wyznaczania obszarów o różnym stopniu rozwoju społeczno-gospodarczego (problemowych, sukcesu i faz pośrednich między nimi) gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Wyznaczenia faz pośrednich oraz wskazania dynamiki przemian analizowanych obszarów dokonano dzięki ujęciu dynamicznemu poprzez analizę porównawczą mierników syntetycznych za lata 2003 i 2019. Ta kilkunastoletnia perspektywa czasowa pozwala na uchwycenie impulsów rozwojowych związanych ze wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej oraz strefy Schengen. Metodę przetestowano w dwóch skalach przestrzennych: na przykładzie województwa dolnośląskiego, ze szczególnym uwzględnieniem powiatu kłodzkiego. Wybór tego powiatu nie jest przypadkowy – jest to obszar, który przez wiele lat był traktowany jako obszar problemowy (Ciok 1994; Bański 2008), jednak w ostatnim czasie zauważa się tam wyraźne symptomy ożywienia, które można interpretować jako swego rodzaju formę odradzenia się wsi (Latocha i in. 2021). Proces ten w skali województwa dolnośląskiego najbardziej uwidacznia się właśnie w powiecie kłodzkim, stąd stanowi on dobry „poligon badawczy” do przetestowania, czy obserwowane w terenie i w danych statystycznych symptomy odrodzenia uda się również uchwycić w zaproponowanej nowej metodzie badawczej. Drugim celem opracowania jest określenie aktualnych przemian społeczno-gospodarczych zachodzących w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w województwie dolnośląskim. W ten sposób chciano również zweryfikować założoną hipotezę, że przemiany społeczno-gospodarcze ostatnich lat, zachodzące w obrębie obszarów uznawanych za problemowe (jakim jest m.in. powiat kłodzki), pozwalają na wskazanie ich stopniowego wewnętrznego różnicowania się, w tym przejawów lokalnego ożywienia rozwoju w ich obrębie.

1. Obszar badań

Województwo dolnośląskie w prezentowanej metodyce stanowi przede wszystkim obszar referencyjny dla wyników uzyskanych dla powiatu kłodzkiego, który to – jako obszar uznawany za problemowy – był głównym celem w przyjętym postępowaniu badawczym. Województwo dolnośląskie, położone w południowo-zachodniej Polsce, ma powierzchnię 19 947 km². W jego skład wchodzi 78 gmin wiejskich i 56 gmin miejsko-wiejskich, których powierzchnie stanowią odpowiednio 9 819 km² i 8 776 km² (49,2% i 44,0%)².

² Bank Danych Lokalnych, <https://bdl.stat.gov.pl/>, dane dla roku 2020.

Powiat kłodzki położony jest na południowym krańcu województwa dolnośląskiego. Ma powierzchnię nieco ponad 1,6 tys. km² i liczy blisko 158 tys. mieszkańców (tamże). Jest to region o szczególnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych, klimatycznych, leczniczych i kulturowych. W ujęciu historycznym podstawą rozwoju gospodarczego ziemi kłodzkiej była gospodarka rolna wspomagana przez gospodarkę leśną oraz przez różne inne formy działalności, głównie przemysłowej, górniczej, bazującej na lokalnych surowcach naturalnych. Obecnie zasadniczą podstawą gospodarki regionu obok rolnictwa jest turystyka, lecznictwo uzdrowiskowe oraz gospodarka leśna.

Obserwowane od kilku dekad negatywne zmiany, szczególnie w sferze demograficznej (utrzymujący się przez wiele lat proces depopulacji, związany z regresem urodzeniowym oraz selektywnym charakterem migracji, obejmującym roczniki głównie z grupy ekonomicznej produkcyjnej mobilnej), ale także gospodarczej (głównie problemy z dostosowaniem się podmiotów o charakterze rolniczym i przemysłowym do funkcjonowania w ramach mechanizmów rynkowych) przyczyniły się do klasyfikowania obszaru jako problemowego przez wielu autorów (Zagożdżon 1988, 1990; Eberhardt 1989; Ciok 1991; Bański 2008). Warto zaznaczyć, że baza ekonomiczna wsi przeżywa regres w zasadzie przez cały okres powojenny, a nie tylko po 1989 r. Ponadto niekorzystnie kształtującą się sytuację społeczno-ekonomiczną ziemi kłodzkiej potęgował fakt, że obszar ten jest położony peryferyjnie w stosunku do głównych ośrodków wzrostu, co dodatkowo przyczynia się do jego marginalizacji (Ciok 1991; Heldak 2008; Kutkowska 2012; Bański 2014).

Jednak w ostatnich latach, szczególnie po wejściu Polski do Unii Europejskiej, coraz częściej dostrzega się pozytywne zmiany i oznaki ożywienia społeczno-gospodarczego analizowanego obszaru (Latocha 2012, 2017; Szmytkie i Tomczak 2015, 2017, 2018; Latocha i in. 2021). W głównej mierze związane jest to z rozwojem przedsiębiorczości, która w coraz większym stopniu wykorzystuje istniejące zasoby lokalne. W przypadku obszarów wiejskich jest to przede wszystkim przejście od gospodarki typowo rolniczej do gospodarki wielofunkcyjnej z wyraźnym naciskiem na działalność turystyczną (Sikorski i in. 2020). Oznaki ożywienia społeczno-gospodarczego nie odnoszą się jednak równomiernie do całego obszaru powiatu czy nawet całych gmin, lecz mają raczej charakter wyspowy i dotyczą pojedynczych miejscowości wiejskich.

2. Metody badań i źródła danych

W celu identyfikacji poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego zdecydowano się skonstruować wskaźnik syntetyczny oparty na sześciu cechach statystycznych z dwóch podstawowych kategorii tematycznych: ekonomiczno-infrastrukturalnej i społeczno-demograficznej (tab. 1). Ze względu na trudność w ocenie i określeniu ilościowym, w badaniu nie uwzględniono cech i wskaźników odnoszących się do kategorii przyrodniczej³. Należy zaznaczyć, że różni autorzy (Bański 2008; Czapiewski 2010; Stanny i in. 2018) przy identyfikacji poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich bazują na różnych czynnikach, a dobór cech w głównej mierze dopasowany jest zarówno do celu badań, charakteru obszaru, jak i możliwości pozyskania danych i replikowania badań w przyszłości⁴.

Analizy poziomu rozwoju gmin wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska dokonano przy zastosowaniu taksonomicznej metody porządkowania liniowego. Metoda ta daje możliwość ustalenia hierarchii obiektów, czyli ich uszeregowania od obiektu będącego najwyżej w hierarchii do obiektu spójcjonowanego w niej najniżej. Hierarchię obiektów wyznacza się na podstawie ich odległości

³ Z uwagi na to, że w opracowaniu główny nacisk położono na płaszczyznę społeczno-ekonomiczną, świadomie pominięto te cechy i wskaźniki, które można byłoby przyporządkować do kategorii przyrodniczej. W innych tego typu opracowaniach przy określaniu obszarów problemowych wyznacza się dodatkowo kategorię przyrodniczą (Śleszyński i in. 2017).

⁴ Zaproponowane w opracowaniu dynamiczne podejście badawcze jest ściśle związane z potrzebą pozyskania porównywalnego zestawu danych odnoszących się do tych samych jednostek terytorialnych i jednocześnie dotyczących dwóch skrajnych lat (przynajmniej dla początkowego, jak i końcowego punktu czasowego). Warto zaznaczyć, że część danych gromadzonych przez urzędy statystyczne prezentuje analizowane zjawiska nie zawsze w sposób odpowiadający rzeczywistości (np. dane dotyczące aktywności ekonomicznej związane z liczbą podmiotów gospodarczych czy dane związane z ruchem wędrownym, ze szczególnym wskazaniem na migracje zagraniczne). Autorzy poczynili takie obserwacje m.in. podczas badań terenowych prowadzonych na ziemi kłodzkiej. Dane REGON na poziomie konkretnych wsi w wielu przypadkach musiały być poddane istotnej modyfikacji. Szczególnie dotyczyło to działalności rolniczej.

od tzw. wzorca rozwoju. W tej metodzie dla każdej jednostki dokonuje się sumowania zestandaryzowanych wcześniej wartości, a w dalszej kolejności konstruuje się względny wskaźnik poziomu rozwoju (Nowak 1989).

Tab. 1. Zestaw wskaźników diagnostycznych wykorzystanych w konstrukcji miernika syntetycznego

Kategoria wskaźników	Charakter wskaźnika
Ekonomiczno-infrastrukturalne:	
a) stopa bezrobocia: udział liczby bezrobotnych do liczby osób aktywnych zawodowo w %	destymulanta
b) dochody: dochody w budżetach gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca	stymulanta
c) kanalizacja: udział liczby mieszkańców objętych siecią kanalizacji do liczby ludności ogółem w %	stymulanta
Spółeczno-demograficzne:	
a) migracje: saldo migracji na 1000 osób	stymulanta
b) obciążenie demograficzne: udział liczby ludności w wieku poprodukcyjnym do liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym	destymulanta
c) pomoc społeczna: udział beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej do liczby ludności ogółem w %	destymulanta

Źródło: opracowanie własne.

Porównywalność analizowanych parametrów osiągnięto poprzez ich standaryzację. W tym celu posłużono się wzorem:

$$z_i = \frac{(x_i - \mu)}{\sigma}$$

gdzie:

- x_i – zmienna standaryzowana,
- μ – wartość średnia zmiennej x ,
- σ – odchylenie standardowe populacji,
- z_i – wartość standaryzowana parametru x .

Po przeprowadzeniu standaryzacji i zamianie destymulant na stymulanty (w wyniku przemnożenia ich wartości przez -1) w następnym kroku dla poszczególnych gmin obliczono wartości taksonomicznych mierników rozwoju w oparciu o wybrane wskaźniki. W tym celu wykorzystano następujący wzór (Konkurencyjność... 2006, s. 24):

$$m_i = \frac{p_i - p_{\min}}{p_{\max} - p_{\min}} * 10$$

gdzie:

- m_i – wartość miernika rozwoju dla i -tej jednostki (gminy),
- p_i – suma wartości analizowanej grupy wskaźników dla i -tej jednostki (gminy),
- p_{\min} – suma wartości minimalnych wszystkich analizowanych wskaźników (teoretyczny antywzorzec rozwoju),
- p_{\max} – suma wartości maksymalnych wszystkich analizowanych wskaźników (teoretyczny wzorzec rozwoju).

W teorii miernik rozwoju zawiera się w przedziale $[0,10]$. W założeniu im większą wartość miernika rozwoju przyjmuje poszczególne jednostka, tym wyższy jest poziom badanego zjawiska. Z kolei im wartość jest mniejsza, tym bardziej analizowana jednostka odbiega *in minus* od teoretycznego wzorca rozwoju (Jokiel i Zagożdżon 1981).

Analizę zróżnicowania badanych jednostek terytorialnych na podstawie wyliczonych mierników rozwoju przeprowadzono przy użyciu metody trzech średnich (Brezdeń i in. 2012). Granice pomiędzy klasami stanowiły odpowiednie średnie arytmetyczne: m – średnia obliczona dla wszystkich jednostek; m_1 – średnia obliczona dla jednostek, których mierniki rozwoju były wyższe od średniej m ; m_2 – średnia obliczona dla jednostek, których mierniki rozwoju były niższe od średniej m .

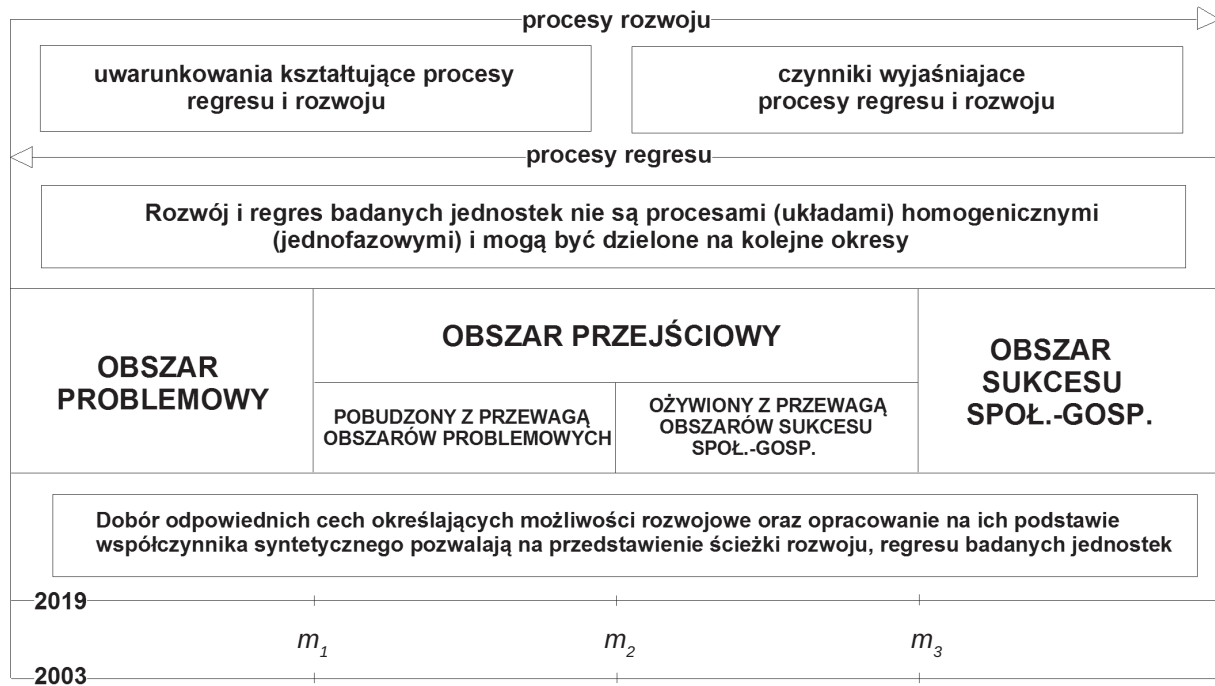
W oparciu o obliczone wartości (m , m_1 , m_2) analizowane jednostki podzielono na cztery grupy ze względu na poziom ich rozwoju (tab. 2)⁵.

Tab. 2. Teoretyczny poziom rozwoju jednostek w przyjętej metodzie

Poziom rozwoju	Wartość miernika rozwoju m_i
I grupa (wysoki poziom) obszary sukcesu społeczno-gospodarczego	$m_i > m_2$
II grupa (średni poziom) obszary przejściowe ożywione z przewagą obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego	$m < m_i \leq m_2$
III grupa (niski poziom) obszary przejściowe pobudzone z przewagą obszarów problemowych	$m_2 < m_i \leq m$
IV grupa (bardzo niski poziom) obszary problemowe	$m_i \leq m_2$

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Brezdeń i in. 2012.

Badanie przeprowadzono dla 78 gmin wiejskich i 56 miejsko-wiejskich⁶ województwa dolnośląskiego dla lat 2003 i 2019⁷, w tym w powiecie kłodzkim dla 3 gmin wiejskich i 6 miejsko-wiejskich. Analizy statystyczne i przestrzenne przeprowadzono w oparciu o dane pochodzące z Banku Danych Lokalnych.

Ryc. 1. Schemat identyfikacji typów poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich gmin według przyjętej metody

Źródło: opracowanie własne.

Zaproponowany miernik syntetyczny umożliwił podział gmin wiejskich i miejsko-wiejskich na cztery grupy ze względu na poziom ich rozwoju. Jego wartością jest to, że – oprócz określenia obszarów o skrajnym poziomie rozwojowym (obszary problemowe i sukcesu społeczno-gospodarczego)

⁵ Autorzy, zanim zdecydowali się na stworzenie przedziałów różnicujących badane jednostki terytorialne w odniesieniu do wyliczonych mierników rozwoju, brali w swoich rozważaniach pod uwagę różne podejścia (m.in. to, które opierało się na metodzie naturalnych prześwitów). Zbieżność wyników była na bardzo wysokim poziomie. Stąd stwierdzono, że metoda 3-średnich jest wystarczająca i w odpowiedni sposób różnicuje poszczególne cechy.

⁶ Dla trzech z wybranych cech nie było możliwości pozyskania danych tylko dla części wiejskiej w gminach miejsko-wiejskich. Stąd w postępowaniu badawczym uwzględniono gminy wiejskie i miejsko-wiejskie w całości.

⁷ W przypadku parametru dotyczącego opieki społecznej dane dla roku rozpoczynającego analizę (w odróżnieniu od pozostałych pięciu wskaźników) odnosiły się do 2009 roku. Było to związane z dostępnością danych.

– pozwala on na rozpoznanie również obszarów o cechach przejściowych, stanowiących swego rodzaju ogniwa pośrednie między przypadkami skrajnymi. Obszar przejściowy został dodatkowo podzielony na dwa typy: przejściowy pobudzony z przewagą obszarów problemowych oraz przejściowy ożywiony z przewagą obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego, co pozwala na precyzyjniejsze określenie ścieżek rozwojowych poszczególnych jednostek terytorialnych w czasie (ryc. 1).

Przedstawiony powyżej tok postępowania badawczego dodatkowo wzmocniony jest o podejście dynamiczne, które pozwala prześledzić ścieżkę rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych jednostek terytorialnych w wyznaczonym odcinku czasowym. Oznacza to, że dla każdej gminy możliwa jest identyfikacja jej usytuowania na ścieżce rozwoju oraz określenie aktualnych trendów jej przemian, co zostało przedstawione w części wynikowej (por. ryc. 9). Przy czym dana jednostka niekoniecznie musi przechodzić po kolei przez wszystkie etapy – jej rozwój może również dokonywać się skokowo.

3. Wyniki

3.1. Ocena sytuacji ekonomiczno-infrastrukturalnej gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego i powiatu kłodzkiego

3.1.1. Stopa bezrobocia

W analizowanym okresie na Dolnym Śląsku udział liczby bezrobotnych do liczby ludności w wieku produkcyjnym wahał się w przedziale od 9,2% do 29,6% w 2003 roku i od 1,2% do 9,1% w 2019 roku⁸. W ciągu analizowanych 16 lat powyższy parametr odnotował bardzo wyraźny spadek. Także w rozkładzie przestrzennym jego wartości widoczne są znaczące różnice. W gminach wiejskich i miejsko-wiejskich położonych w strefie metropolitalnej Wrocławia oraz – w mniejszym zakresie – w najbliższym sąsiedztwie ośrodków subregionalnych widać wyraźny spadek poziomu bezrobocia w stosunku do pozostałych obszarów województwa dolnośląskiego.

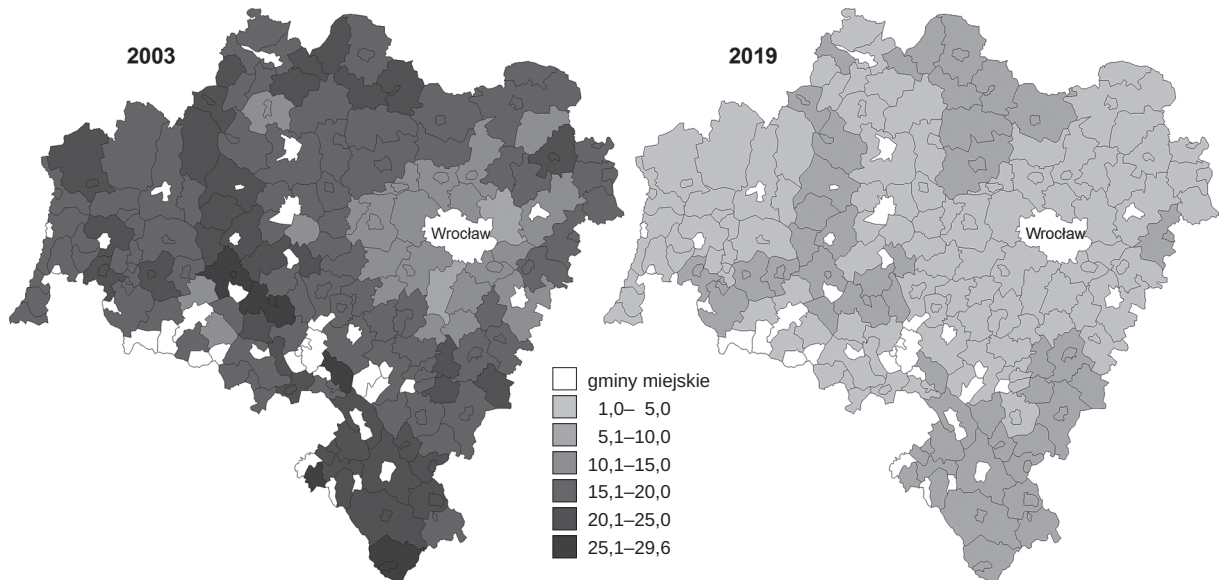
W 2003 roku na ogólną liczbę 134 analizowanych jednostek najmniej korzystną w tej kwestii sytuację rejestrowano na obszarach położonych peryferyjnie względem głównych ośrodków wzrostu i zatrudnienia, w tym m.in. w powiecie kłodzkim. Przykładowo udział bezrobotnych w gminie wiejskiej Lewin Kłodzki wynosił 29,6% i był najwyższy w całym województwie. Podobny wynik uzyskano w gminie Międzyzylesie – 25,1% (131 miejsce w rankingu w skali województwa), w gminie Kłodzko – 24,3% (126 miejsce) i gminie Radków – 23,9% (124 miejsce). W ogólnym zestawieniu pod względem wskaźnika bezrobocia siedem z dziewięciu analizowanych gmin ziemi kłodzkiej plasowało się w ostatniej trzydziestce gmin dolnośląskich.

W 2019 r. nadal widoczna była zależność w kształtowaniu się wskaźnika bezrobocia od położenia poszczególnych gmin względem miejskich ośrodków centralnych. Można było jednak zauważyć pozytywne symptomy zmiany w przypadku obszarów peryferyjnych, m.in. na przykładzie wspomnianych wyżej gmin powiatu kłodzkiego. Gmina Lewin Kłodzki, zajmująca we wcześniejszym zestawieniu ostatnie miejsce, osiągnęła ponad pięciokrotny spadek udziału bezrobotnych, z 29,6% do 5,4%, i przesunęła się w rankingu o 32 pozycje. Ponadto, inne gminy powiatu kłodzkiego także zarejestrowały poprawę swoich wskaźników (np. gmina wiejska Kłodzko o 25 pozycji, ze 126 na 101 miejsce, gmina Radków oraz gmina Szczytna – wzrost odpowiednio o 16 i 12 pozycji). Zarejestrowano również spadki w gminie Stronie Śląskie (z 71 na 129 pozycję) (tab. 3).

Rozpatrując w skali całego województwa dolnośląskiego wewnętrzne przesunięcia związane ze zmianą pozycji w rankingu wskaźnika bezrobocia, należy podkreślić, że obejmowały one przede wszystkim gminy o położeniu peryferyjnym, takie jak np. gminy ziemi kłodzkiej. Wyraźnie zaznaczające się ożywienie na rynku pracy na tym terenie w dużym stopniu związane jest z powstawaniem

⁸ W skali Polski analizowany parametr kształtował się na poziomie 13,6% w 2003 r. i 4,6% w 2017 r. Nieco wyższe wartości tego wskaźnika notowano w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich – przyjmowały one wartości odpowiednio w 2013 r. 15,1% i 5,0% oraz w 2017 r. 15,5% i 5,0%. Warto zaznaczyć, że w 2003 r. wartości tego wskaźnika wahały się od 51,2% w gminie Wiskitki do 3,5% w gminie Parlejewo. O tak dużej rozpiętości tego parametru nie możemy mówić w odniesieniu do 2017 r. Zależało on w przedziale od 1% w gminie Nowe Skalmierzyce do 18,2% w gminie Lelkowo.

nowych podmiotów w sektorze turystycznym, bazującym na występujących w tym regionie walorach naturalnych i kulturowych (Sikorski i in. 2020). Należy jednak zachować ostrożność w interpretacji opisywanych zmian, szczególnie obszarów peryferyjnych, gdyż w porównaniu z wiodącymi ośrodkami wzrostu nadal charakteryzują się znacznie wyższymi wartościami mierników bezrobocia.

Ryc. 2. Udział bezrobotnych w stosunku do grupy produkcyjnej w procentach w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska w latach 2003 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

Tab. 3. Udział bezrobotnych w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich powiatu kłodzkiego i ich pozycja na tle badanych jednostek z Dolnego Śląska

Gmina	2003	2019	Spadek/ wzrost w p.p.	2003	2019	Spadek/ wzrost
	udział w %			pozycja		
Bystrzyca Kłodzka (3)	21,9	7,2	-14,7	113	123	-10
Kłodzko (2)	24,3	5,4	-18,9	126	101	+25
Lądek-Zdrój (3)	20,3	5,3	-15,0	98	95	+3
Lewin Kłodzki (2)	29,6	5,4	-24,2	134	102	+32
Międzylesie (3)	25,1	7,6	-17,5	131	126	+5
Nowa Ruda (2)	22,6	6,2	-16,4	118	111	+7
Radków (3)	23,9	5,6	-18,3	124	108	+16
Stronie Śląskie (3)	18,2	7,9	-10,3	71	129	-58
Szczytna (3)	21,1	5,3	-15,8	108	96	+12

(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

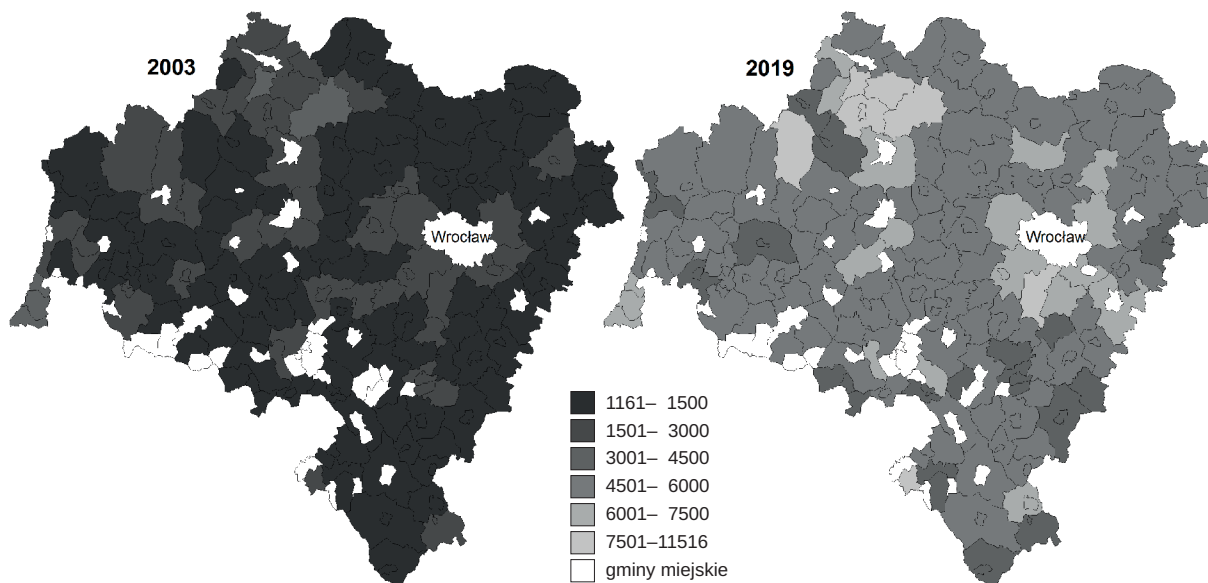
3.1.2. Dochody budżetów gmin

Kolejnym ważnym miernikiem z grupy wskaźników ekonomiczno-infrastrukturalnych, określającym poziom rozwoju gospodarczego, są dochody⁹ w budżetach gmin w przeliczeniu na 1 miesz-

⁹ Źródła tych dochodów mogą być powiązane z wpływami m.in. z podatków od nieruchomości, opłat eksploatacyjnych, lokalnych opłat targowych, uzdrowiskowych. Ogólnie na dochody jednostek samorządu terytorialnego składają się dochody własne, subwencja ogólna i dotacje celowe pochodzące z budżetu państwa.

kańca. W analizowanych gminach Dolnego Śląska badany parametr zawierał się w przedziale od 1161 zł do 4132 zł w 2003 r. i od 4130 zł do 11515 zł w 2019 r.

Rozkład przestrzenny wartości tego miernika wykazuje wyraźne współwystępowanie z rozkładem przestrzennym stopy bezrobocia. Z analizy jego rozkładu wynika, że największe dochody uzyskują gminy wiejskie i miejsko-wiejskie położone w zagłębiu eksploatacji miedzi (Legnicko-Głogowski Okręg Miedziowy, LGOM) – szczególnie wyróżniają się na tle pozostałych gmin w 2003 r. – oraz w gminach powiatu wrocławskiego, w których zaznaczył się wyraźny wzrost dochodów. W 2019 r. w gminie Kobierzyce, należącej do tego powiatu, wykazywany dochód o wartości 11515 zł był najwyższy wśród analizowanych jednostek terytorialnych, a w porównaniu z gminą Lubawka, charakteryzującą się najniższym dochodem (4130 zł), był blisko trzykrotnie większy (ryc. 3).

Ryc. 3. Dochody w budżetach gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska w latach 2003 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

W powiecie kłodzkim wartość tego parametru była zbliżona do przeciętnej dla województwa dolnośląskiego. Generalnie w badanym okresie wartość dochodów budżetów gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca wzrosła i w gminach Lewin Kłodzki oraz Lądek-Zdrój osiągnęła wartości wynoszące odpowiednio 7726 zł i 7254 zł w 2019 r., co klasyfikowało je na bardzo wysokiej 7 i 9 pozycji w rankingu wojewódzkim. Jak na gminy położone w obszarze uznawanym za problemowy, wynik ten należy uznać za zaskakująco dobry. Natomiast wyraźnie mniej korzystnie prezentuje się gmina Stronie Śląskie, która jeszcze w 2003 r. zajmowała 12 miejsce w województwie z dochodem na poziomie 2033 zł, a po 16 latach spadła na 120 pozycję, z dochodem o wartości 4448 zł na mieszkańca (tab. 4).

Odmienne poziomy rozwojowe gmin w powiecie kłodzkim pod względem dochodu w dużym stopniu można tłumaczyć specyfiką ich gospodarek. Lewin Kłodzki i Lądek-Zdrój to gminy, które postawiły na rozwój turystyki. Z kolei gmina Stronie Śląskie przez lata charakteryzowała się znacznym udziałem działalności przemysłowej (głównie przez lokalizację w Stroniu Śląskim Huty Szkła Kryształowego „Violetta” zatrudniającej nawet do 3 tys. pracowników, która podlegała stopniowej redukcji i ostatecznie całkowitej likwidacji z końcem 2018 roku). Gmina ta dopiero w ostatnich latach wyraźnie obrała nowy kierunek rozwojowy, jakim jest turystyka. Dobrym tego przykładem jest funkcjonujący od kilkunastu lat kompleks turystyczny „Czarna Góra” w Masywie Śnieżnika.

Tab. 4. Dochody w budżetach gmin wiejskich i miejsko-wiejskich powiatu kłodzkiego i ich pozycja na tle badanych jednostek z Dolnego Śląska

Gmina	2003	2019	Spadek/ wzrost	2003	2019	Spadek/ wzrost
	udział w %			pozycja		
Bystrzyca Kłodzka (3)	1 285	4 844,08	+3 559,1	106	96	+10
Kłodzko (2)	1 442	4 723,04	+3 281,0	58	104	-46
Lądek-Zdrój (3)	1 301	7 254,64	+5 953,6	97	9	+88
Lewin Kłodzki (2)	1 703	7 726,97	+6 024,0	25	7	+18
Międzylesie (3)	1 399	4 418,61	+3 019,6	71	107	-36
Nowa Ruda (2)	1 329	5 332,54	+4 003,5	87	45	+42
Radków (3)	1 297	5 979,86	+4 682,9	99	26	+73
Stronie Śląskie (3)	2 033	4 448,68	+2 415,7	12	120	-108
Szczytna (3)	1 259	4 225,52	+2 966,5	118	129	-11

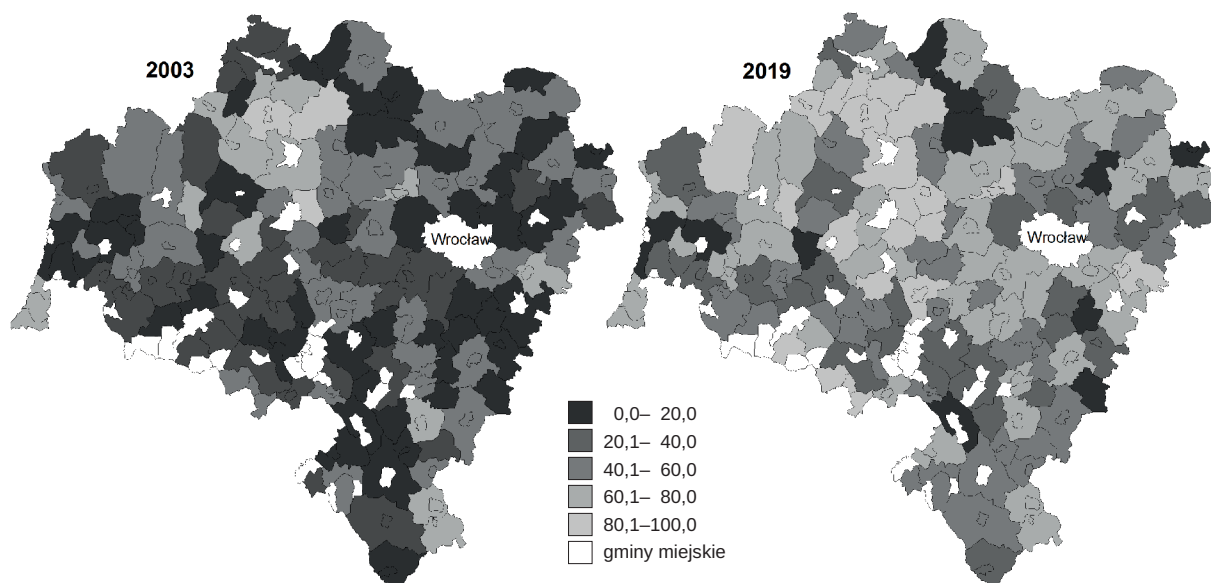
(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

3.1.3. Sieć kanalizacyjna

Trzecim analizowanym wskaźnikiem z grupy mierników ekonomiczno-infrastrukturalnych jest udział liczby mieszkańców objętych siecią kanalizacji do liczby ludności ogółem w procentach. Współcześnie dostępność szeroko rozumianej infrastruktury technicznej (Ostrowski 1996; Ratajczak 1999; Domański 2006; Kapusta 2012a, 2012b; Kołodziejczyk 2014), w tym infrastruktury wodno-kanalizacyjnej (Kołodziejczyk 2012; Wawrzyniak 2015; Tomczak 2020), jest uznawana za jedną z ważniejszych miar rozwoju społeczno-ekonomicznego jednostek przestrzenno-gospodarczych.

W przyjętym okresie badań opisywany parametr osiągnął w skali Polski wzrost o 11 p.p. (z 65 do 76%). Obszary wiejskie województwa dolnośląskiego cechują się znacznie mniejszym przeciętnym wyposażeniem w infrastrukturę kanalizacyjną, ale za to o wiele większą dynamiką wzrostu w latach 2003–2019: z 19,4 do 45,5% (o 26,1 p.p.).

Ryc. 4. Udział mieszkańców objętych siecią kanalizacyjną w procentach w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska w latach 2003 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

Rozpatrując rozkład przestrzenny udziału osób korzystających z kanalizacji w roku 2019 w porównaniu z 2003 r., należy przede wszystkim podkreślić wzrost wartości tego parametru w pasie gmin ciągnącym się w sposób południkowy w środkowo-zachodniej części województwa i obejmującym swoim zasięgiem takie powiaty, jak: głogowski, lubiński, polkowicki, legnicki, a więc również związane lokalizacyjnie z LGOM-em (ryc. 4).

W powiecie kłodzkim wskaźnik skanalizowania wzrósł z 52,7 do 64,9%, czyli o 12,2 p.p. (tab. 5), przy czym na obszarach wiejskich zmiana ta była jeszcze bardziej dynamiczna, z 9,5 do 30,8% (wzrost o 21,3 p.p.) (tamże). Należy jednak zaznaczyć, że powiat ten w badanym okresie charakteryzował się zarówno mniejszym udziałem skanalizowania, jak i jego niższą dynamiką przyrostu w porównaniu ze średnią krajową. W dużej mierze jest to zapewne związane z górkim charakterem rzeźby terenu. Prowadzenie inwestycji infrastrukturalnych na obszarach o zróżnicowanej morfologii jest utrudnione, a koszty tego typu inwestycji są wyższe.

Tab. 5. Stopień skanalizowania gmin wiejskich i miejsko-wiejskich powiatu kłodzkiego i ich pozycja na tle badanych jednostek z Dolnego Śląska

Gmina	2003	2019	Spadek/ wzrost	2003	2019	Spadek/ wzrost
	udział w %			pozycja		
Bystrzyca Kłodzka (3)	39,7	46,0	+6,3	53	84	-31
Kłodzko (2)	15,4	53,2	+37,8	102	72	+30
Lądek-Zdrój (3)	60,1	61,9	+1,8	10	56	-46
Lewin Kłodzki (2)	36,9	59,0	+22,1	36	62	-26
Międzylesie (3)	16,0	35,5	+19,5	99	106	-7
Nowa Ruda (2)	2,3	19,7	+17,4	117	124	-7
Radków (3)	11,6	60,9	+49,3	107	58	+49
Stronie Śląskie (3)	71,1	75,4	+4,3	9	30	-21
Szczytna (3)	45,1	50,2	+5,1	37	74	-37

(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

3.2. Ocena sytuacji społeczno-demograficznej gmin wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska

3.2.1. Saldo migracji

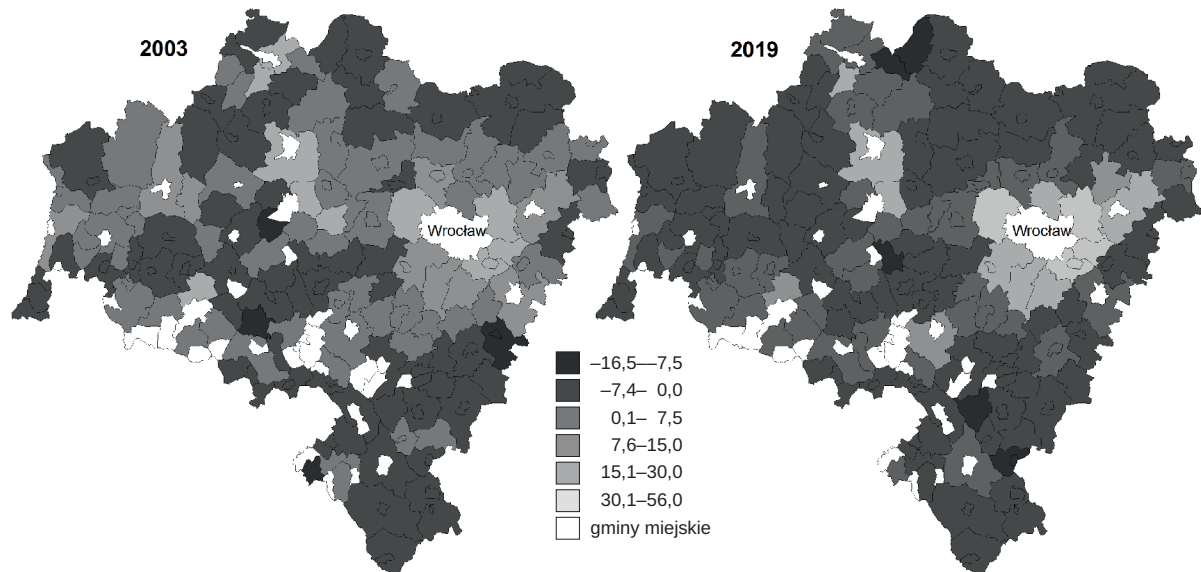
W latach 2003–2019 saldo migracji na 1000 osób w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska zawierało się w przedziale od -16,0 do 24,8 w 2003 r. i od -13,6 do 56,0 w 2019 r.¹⁰

W rozkładzie przestrzennym wartości tego parametru można zauważyć zależności podobne do rozkładu wartości wskaźników z grupy ekonomiczno-infrastrukturalnej omówionych wcześniej. Dodatkowo saldo migracji zauważalne jest szczególnie w gminach położonych w strefie oddziaływania Wrocławia i innych ośrodków subregionalnych (Legnicy, Jeleniej Góry). Najmniej korzystne wartości zanotowano ponownie na obszarach położonych peryferyjnie (ryc. 5).

W powiecie kłodzkim w 2003 roku osiem z dziewięciu analizowanych gmin cechowało się ujemnym saldem migracji. Największy odpływ ludności (-16,0‰) zanotowano w gminie Lewin Kłodzki. Był to jednocześnie najmniej korzystny wynik w całym województwie. W innych gminach tego regionu także wystąpiły relatywnie wysokie ujemne wartości salda migracji. Przykładowo, w gminach Bystrzyca Kłodzka i Stronie Śląskie parametr ten kształtował się na poziomie odpowiednio -6,4‰ i -5,2‰. W 2019 roku w powiecie kłodzkim wyraźnie zarysowuje się trend wyhamowujący ujemny bilans salda migracji. Choć nadal w większości gmin (w ośmiu z dziewięciu) zaobserwować można odpływ ludności, to w gminie Lewin Kłodzki doszło do przełamania wcześniejszego negatywnego trendu i odnotowano dodatnie saldo migracji, wynoszące 2,1‰ (tab. 6).

¹⁰ W 2017 r. analizowany parametr w przypadku badanych gmin w skali Polski zawierał się w przedziale od -19,2 w gminie Dzierzgowo (woj. mazowieckie) do 47 w Stawigudzie (woj. warmińsko-mazurskie).

Spadek dynamiki odpływu ludności z powiatu kłodzkiego można tłumaczyć, z jednej strony, poprawiającą się sytuacją społeczno-gospodarczą niektórych obszarów wiejskich, co jest powiązane w znacznym stopniu z rozwojem funkcji turystycznej (Sikorski i in. 2020), a z drugiej strony tym, że badany obszar doświadczył już wyraźnego odpływu ludności w latach wcześniejszych.

Ryc. 5. Saldo migracji na 1000 mieszkańców w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska w latach 2003 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

Tab. 6. Saldo migracji w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich powiatu kłodzkiego i ich pozycja na tle badanych jednostek z Dolnego Śląska

Gmina	2003	2019	Spadek/ wzrost	2003	2019	Spadek/ wzrost
	udział w %			pozycja		
Bystrzyca Kłodzka (3)	-5,2	-1,1	+4,1	121	64	+57
Kłodzko (2)	-1,2	0,0	+1,2	85	54	+31
Lądek-Zdrój (3)	-4,1	-4,4	-0,3	112	104	+8
Lewin Kłodzki (2)	-16,0	2,1	+18,1	134	41	+93
Międzylesie (3)	-2,4	-0,8	+1,6	97	62	+35
Nowa Ruda (2)	-4,3	-5,1	-0,8	113	116	-3
Radków (3)	-3,0	-1,1	+1,9	105	65	+40
Stronie Śląskie (3)	-6,4	-4,0	+2,4	126	102	+24
Szczytna (3)	0,0	-0,5	-0,5	70	60	+10

(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

3.2.2. Obciążenie demograficzne

Kolejnym analizowanym miernikiem jest wskaźnik obciążenia demograficznego, rozumiany jako udział liczby ludności w wieku poprodukcyjnym do liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym.

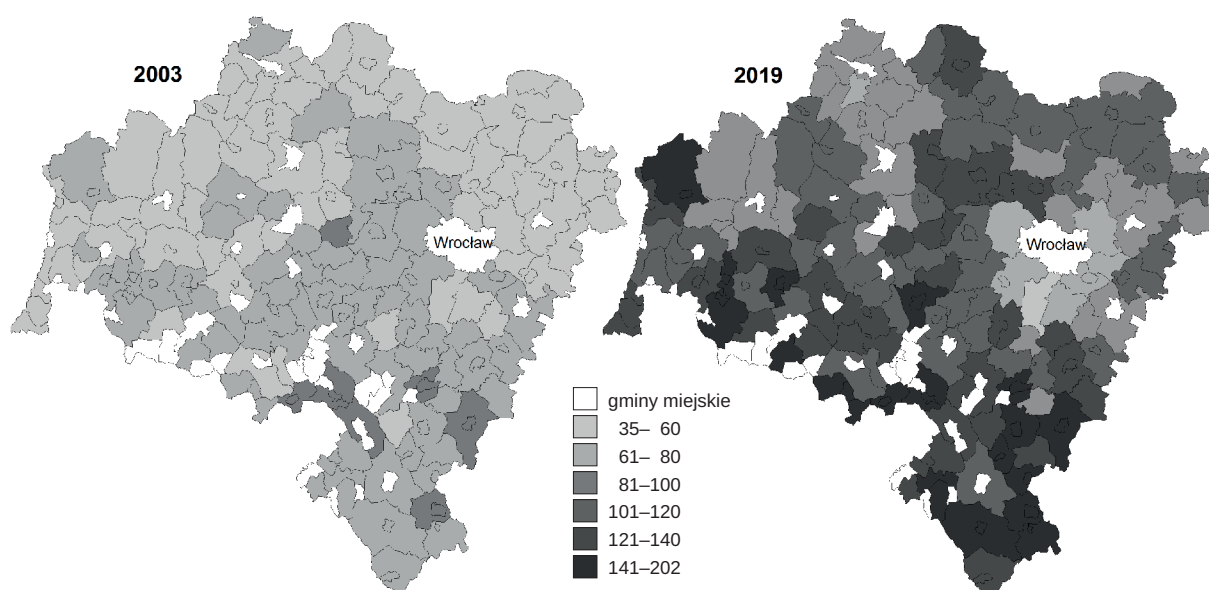
W badanym okresie zauważalny jest istotny wzrost wartości tego parametru w analizowanych gminach województwa dolnośląskiego, z przedziału wartości od 35 do 84 w 2003 r. do wartości w granicach od 56 do 202 w 2019 roku¹¹. W rozkładzie przestrzennym wartości tego miernika

¹¹ Odnosząc te wyniki do ogólnopolskich, warto zaznaczyć, że dysproporcje w kształtowaniu się tego miernika wśród 2176 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich są jeszcze większe. Badany współczynnik obciążenia przyjmował wartości od 40,3 w gminie Luzino na Pomorzu do aż 378 w gminie Dubicze Cerkiewne na Podlasiu.

zauważalny jest ogólny wzrost wskaźnika obciążenia demograficznego poza gminami leżącymi w najbliższym sąsiedztwie Wrocławia (ryc. 6).

Gminy powiatu kłodzkiego prezentują się wyjątkowo niekorzystnie na tle wszystkich badanych jednostek. W 2019 r. w gminach Łądek-Zdrój, Stronie Śląskie i Bystrzyca Kłodzka wskaźnik ten notował najwyższe wartości w skali całego województwa (odpowiednio 202,0; 180,8; 167,4). Najlepsza sytuacja demograficzna mierzona tym parametrem występowała w gminie Międzyzlesie, gdzie na 100 osób w wieku poprodukcyjnym przypadało 119,5 osób w wieku przedprodukcyjnym, co i tak klasyfikowało tę gminę na 81 miejscu wśród wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego (tab. 7).

Niekorzystna struktura demograficzna w powiecie kłodzkim w dużej mierze może być wiązana z notowaną na tym obszarze od wielu dekad depopulacją, na którą nakłada się proces starzenia się ludności, obserwowany w całym kraju.

Ryc. 6. Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska w latach 2003 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

Tab. 7. Obciążenie demograficzne w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich powiatu kłodzkiego i ich pozycja na tle badanych jednostek z Dolnego Śląska

Gmina	2003	2019	Spadek/ wzrost	2003	2019	Spadek/ wzrost
	udział w %			pozycja		
Bystrzyca Kłodzka (3)	78,4	167,4	89,0	122	131	-9
Kłodzko (2)	72,4	119,5	47,1	111	81	+30
Łądek-Zdrój (3)	83,1	201,2	118,1	131	134	-3
Lewin Kłodzki (2)	78,6	122,0	43,4	123	84	+39
Międzyzlesie (3)	64,2	130,3	66,1	74	101	-27
Nowa Ruda (2)	80,0	135,1	55,1	126	109	+17
Radków (3)	68,2	136,3	68,1	93	112	-19
Stronie Śląskie (3)	66,4	180,8	114,4	82	133	-51
Szczytna (3)	67,9	149,6	81,7	89	118	-29

(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

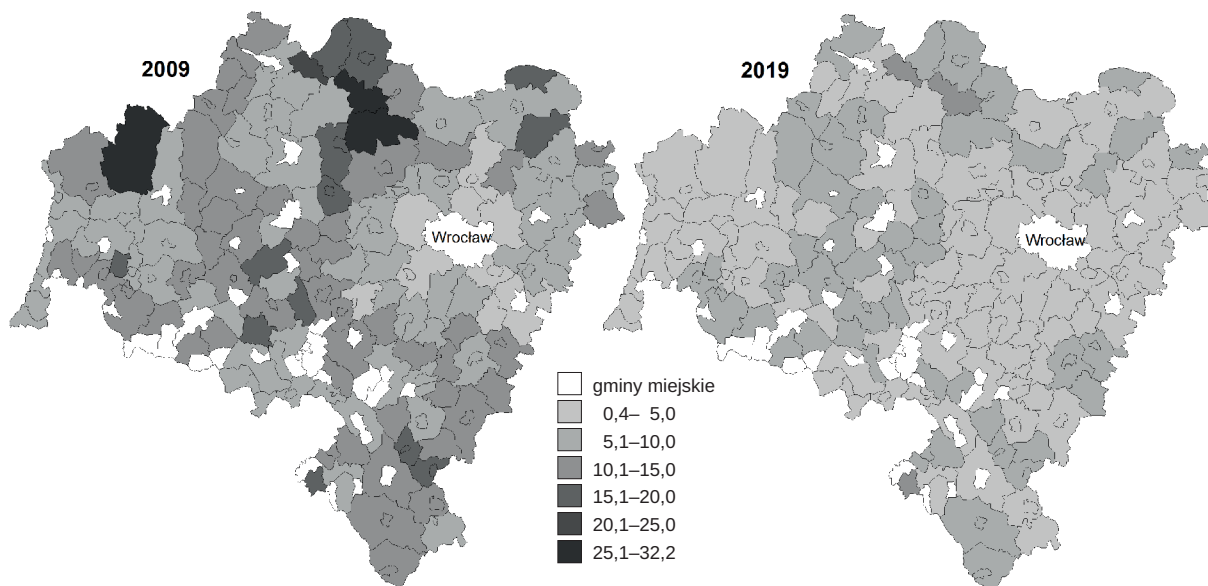
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

3.2.3. Pomoc społeczna

Ostatnim wykorzystanym w analizie wskaźnikiem z grupy mierników społeczno-demograficznych był udział osób korzystających z pomocy społecznej wyrażony w procentach. Pomoc społeczna w założeniu ma wspomagać osoby oraz rodziny w przewyciężeniu trudnych sytuacji życiowych (Broda-Wysocki i Kurowski 2013).

W badanych gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska udział beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem wahał się w przedziałach od 2,5 do 32,2% w 2003 r. i od 0,5 do 11,3% w 2019 roku¹².

Pod względem rozkładu przestrzennego tego parametru w badanym okresie zauważalny jest znaczący spadek jego wartości niemalże na całym obszarze województwa, oprócz niektórych gmin powiatu górowskiego. Spadek ten jest zauważalny szczególnie w gminach znajdujących się w sferze oddziaływania Wrocławia i innych ośrodków subregionalnych, jak np. Jelenia Góra, Głogów i Legnica (ryc. 7).

Ryc. 7. Udział beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska w latach 2009 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

W powiecie kłodzkim trendy zmian wartości tego parametru były analogiczne jak w województwie dolnośląskim i całym kraju. Najgorsza sytuacja była w gminie Lewin Kłodzki, która – mimo że udział osób korzystających z pomocy społecznej spadł z 19,1 do 10,3% – była niezmiennie na 2 miejscu w skali województwa (po gminie Jemielno – 11,3%). W latach 2003–2019 wyraźny spadek udziału osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej zauważono w gminach Łądek-Zdrój (z 14,5 do 4,9%) i Kłodzko (z 13,1 do 3,8%) (tab. 8). Nie można jednak powiedzieć, że sytuacja w powiecie kłodzkim uległa istotnej poprawie, jeśli porównać ją do zmian zaobserwowanych w pozostałych gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego.

¹² W skali Polski w 2009 r. osiem gmin charakteryzowało się udziałem beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem na poziomie wyższym niż 50%. W najwyższej sklasyfikowanej w tym rankingu gminie Stary Brus (woj. lubelskie) udział ten sięgał aż 74,3%. Dla porównania najniższy w tym roku wynik zanotowano w Pawłowicach (woj. śląskie) – 1,8%.

Tab. 8. Korzystający z opieki społecznej w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich powiatu kłodzkiego i ich pozycja na tle badanych jednostek z Dolnego Śląska

Gmina	2009	2019	Spadek/ wzrost	2009	2019	Spadek/ wzrost
	udział w %			pozycja		
Bystrzyca Kłodzka (3)	12,3	5,0	-7,3	95	83	+12
Kłodzko (2)	13,1	3,8	-9,3	103	47	+56
Lądek-Zdrój (3)	14,5	4,9	-9,6	114	79	+35
Lewin Kłodzki (2)	19,1	10,8	-8,3	128	133	-5
Międzyzylesie (3)	12,8	5,4	-7,4	101	94	+7
Nowa Ruda (2)	7,0	3,3	-3,7	29	37	-8
Radków (3)	12,4	6,4	-6,0	96	111	-15
Stronie Śląskie (3)	6,8	3,1	-3,7	27	29	-2
Szczytna (3)	9,0	2,7	-6,3	47	20	+27

(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

3.3. Syntetyczny miernik poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego gmin wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska

W latach 2003–2019 badane gminy wiejskie i miejsko-wiejskie województwa dolnośląskiego cechowały się zazwyczaj wzrostem wartości cech o charakterze stymulanty i spadkiem wartości cech będących destymulantami, które zostały wykorzystane do stworzenia miernika syntetycznego opisującego poziom rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych jednostek terytorialnych (ryc. 8).

Warte odnotowania jest, że w latach 2003–2019 rozpiętość wartości miernika syntetycznego badanych gmin województwa dolnośląskiego wzrosła (przedział 1,96–7,56 w 2003 r. oraz 1,98–8,23 w 2019 r.), co należy utożsamiać ze wzrostem dysproporcji w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego pomiędzy poszczególnymi gminami. To ważny wniosek, który pokazuje, że nie tylko dystans pomiędzy gminami miejskimi a pozostałym typem gmin wzrasta, lecz także poziom rozwoju w obrębie gmin wiejskich i miejsko-wiejskich coraz bardziej się różnicuje.

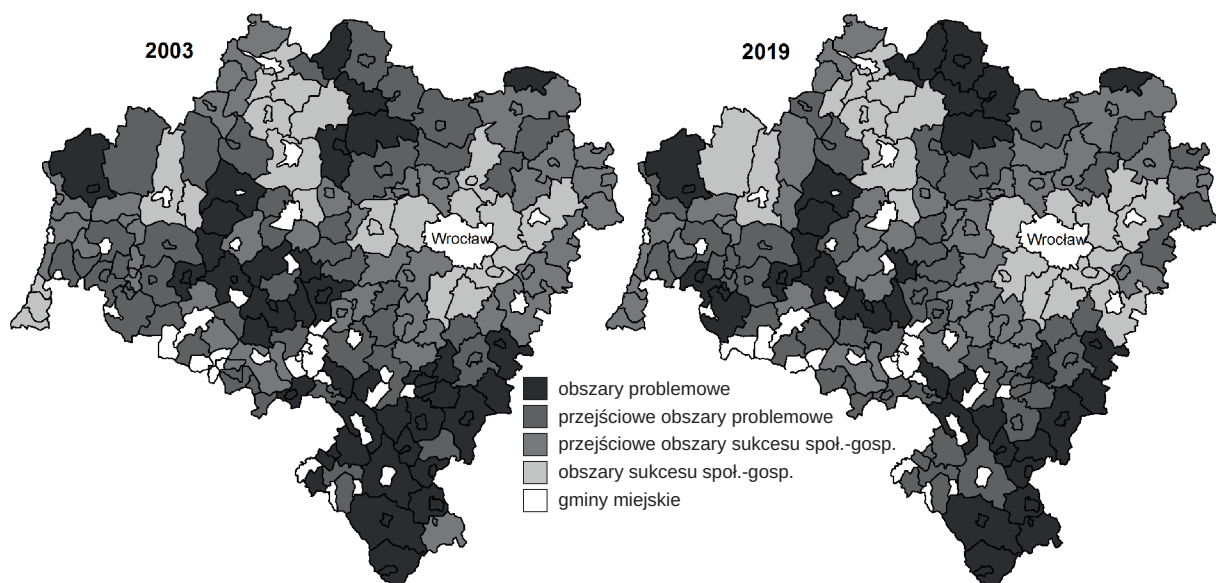
Z kolei rozkład przestrzenny miernika syntetycznego pozwala wnioskować, że mierzony za jego pomocą poziom rozwoju społeczno-gospodarczego cechuje się największymi wartościami w gminach leżących wokół Wrocławia oraz na terenie LGOM-u. Z kolei najniższym poziomem rozwoju charakteryzują się gminy leżące peryferyjnie względem głównych ośrodków wzrostu, zarówno na północnym obrzeżu województwa (gminy powiatu górowskiego i wołowskiego), jak i południowym (gminy powiatu kłodzkiego), a także gminy położone na Przedgórzu Sudeckim. W badanym okresie tylko w nieznacznym stopniu poprawiła się sytuacja gmin Przedgórza Sudeckiego i powiatu kłodzkiego, a zdecydowanie pogorszyła gmin powiatu górowskiego i wołowskiego (ryc. 8).

W przyjętych założeniach nie chodziło jednak tylko o statyczne porównanie wartości miernika w skrajnych latach okresu analizy, ale przede wszystkim o odpowiedź na pytanie, jak poszczególne gminy radziły sobie w porównaniu z innymi gminami. Zaproponowana czterostopniowa typologia ścieżek rozwoju poszczególnych gmin pozwala na analizę tych przemian. W 2019 roku na ogólną liczbę 134 badanych gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego 80 z nich (59,7%) to jednostki przypisane do tzw. obszarów przejściowych, 33 (24,6%) – do obszarów problemowych, a 21 (15,7%) – do obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego. Dla porównania, w 2003 roku udział tych jednostek przyporządkowanych do poszczególnych kategorii obszarów rozkładał się w ujęciu procentowym następująco: 27,6%; 57,5%; 14,9%. Zestawienie tych danych wskazuje, że zmniejszył się udział jednostek kojarzonych z obszarem problemowym i jednocześnie zwiększył udział jednostek przypisanych do tzw. obszaru sukcesu społeczno-gospodarczego. Ponadto, w latach 2003–2019 89 analizowanych gmin (66,4%) było niezmiennie przypisanych do tych samych obszarów. W przypadku pozostałych 45 gmin (33,6%) odnotowano zmiany zarówno

o charakterze degradacji do obszaru o niższym poziomie rozwoju – 20 gmin (14,9%), jak też awansu do grupy gmin o wyższym poziomie rozwoju – 22 (16,4%). W przypadku 3 gmin (2,2%) zarejestrowano zmiany aż o dwie pozycje. Dla przykładu, w analizowanym okresie gmina Osiecznica zanotowała awans z obszaru przejściowego pobudzonego z przewagą problemowego do obszaru sukcesu społeczno-gospodarczego. Z kolei gmina Męcinka wyróżniła się awansem również o dwie pozycje z obszaru problemowego do obszaru ożywionego z przewagą sukcesu społeczno-gospodarczego. Najmniej korzystny wynik na tle 134 badanych jednostek stwierdzono w gminie Stronie Śląskie. Był to spadek aż o dwie pozycje i odnosił się do tych samych obszarów, co w przypadku Męcinki, jednak kierunek tej zmiany był odwrotny.

W obrębie powiatu kłodzkiego w latach 2003–2019 zauważalna była stopniowa, niewielka poprawa poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, mierzonego zaproponowanym wskaźnikiem syntetycznym. W okresie tym, na tle województwa dolnośląskiego, znaczny awans zanotowała gmina wiejska Kłodzko (ze 124 na 81 miejsce w województwie, co dało jej awans z typu 4 do typu 3), gmina Lewin Kłodzki (ze 134 na 86 pozycję; z typu 4 do typu 3) oraz gmina miejsko-wiejska Radków (ze 122 na 89 pozycję; z typu 4 do typu 3). Z kolei spadek poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego zanotowała gmina miejsko-wiejska Stronie Śląskie (z 57 na 116 pozycję i przesunięcie z typu 2 do 4). W tym przypadku istotnym czynnikiem mógł być upadek funkcji przemysłowej (zamknięcie huty szkła w Stroniu Śląskim w 2018 r.). Ogólnie żadna gmina wiejska lub miejsko-wiejska w powiecie kłodzkim nie została sklasyfikowana jako obszar sukcesu społeczno-gospodarczego czy obszar przejściowy ożywiony z przewagą obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego (tab. 9, ryc. 9). Niemniej cztery z dziewięciu gmin odnotowały przesunięcie z kategorii obszaru problemowego do przejściowego obszaru problemowego, co być może sygnalizuje początek dalszych pozytywnych przemian.

Zaobserwowana relatywnie niewielka poprawa w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego badanych gmin powiatu kłodzkiego w dużej mierze prawdopodobnie wynika z wcześniejszych trudności i deficytów, z jakimi borykał się ten region, co w kolejnych klasyfikacjach odzwierciedlało się podtrzymywaniem kategorii obszaru problemowego. Mimo zauważalnych pozytywnych symptomów kilkunastoletni okres okazuje się niewystarczający, aby odbudować pozycję danego obszaru w różnego rodzaju rankingach poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Jest to trudne zwłaszcza wtedy, gdy główne determinanty niekorzystnej sytuacji nadal występują, a z takim zjawiskiem mamy do czynienia w powiecie kłodzkim, gdzie proces depopulacji – będący zasadniczą podstawą jego wcześniejszej delimitacji jako obszaru problemowego – nadal jest obserwowany.

Ryc. 8. Wskaźniki syntetyczne w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w województwie dolnośląskim w roku 2003 i 2019

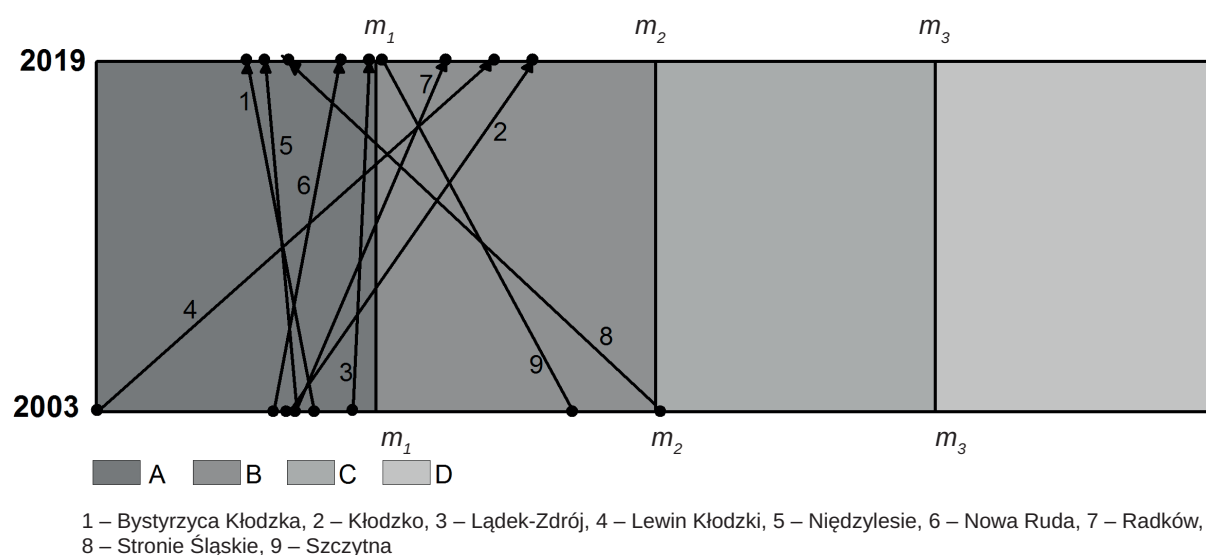
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

Tab. 9. Współczynnik syntetyczny dla gmin wiejskich i miejsko-wiejskich ziemi kłodzkiej i ich pozycja na tle badanych jednostek z Dolnego Śląska

Gmina	2003	2019	2003	2019	2003	2019
	wartość współczynnika syntetycznego		pozycja w rankingu gmin Dolnego Śląska (134 jednostki)		poziom rozwoju*	
Bystrzyca Kłodzka (3)	3,22	2,83	127	124	4	4
Kłodzko (2)	3,07	3,97	124	81	4	3
Lądek-Zdrój (3)	3,44	3,48	112	104	4	4
Lewin Kłodzki (2)	1,95	3,85	134	86	4	3
Międzylesie (3)	3,11	2,92	120	122	4	4
Nowa Ruda (2)	2,98	3,29	125	110	4	4
Radków (3)	3,10	3,75	122	89	4	3
Stronie Śląskie (3)	4,36	3,02	57	116	2	4
Szczytna (3)	4,08	3,62	77	97	3	3

* 4 – obszary problemowe, 3 – obszary przejściowe pobudzone z przewagą obszarów problemowych, 2 – obszary przejściowe ożywione z przewagą obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego, 1 – obszary sukcesu społeczno-gospodarczego (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

A – obszary problemowe, B – obszary przejściowe pobudzone z przewagą obszarów problemowych, C – obszary przejściowe ożywione z przewagą obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego, D – obszary sukcesu społeczno-gospodarczego

Ryc. 9. Zmiany w kształtowaniu się wskaźnika syntetycznego rozwoju społeczno-gospodarczego z uwzględnieniem czterech typów obszarów dla gmin wiejskich i miejsko-wiejskich powiatu kłodzkiego w roku 2003 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

Podsumowanie i wnioski

Zaproponowana metoda wyznaczenia miernika syntetycznego, opisującego poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, oraz oparta na nim czterostopniowa klasyfikacja stopnia rozwoju gmin wpisują się w nurt badań nad delimitacją obszarów funkcjonalnych, obszarów strategicznej interwencji oraz obszarów problemowych, sukcesu czy szeroko rozumianego rozwoju regionalnego (m.in. Bański 1999, 2008; Rosner 2007; Czapiewski 2010; Śleszyński i in. 2017; Stanny i in. 2018). Dzięki uwzględnieniu ujęcia dynamicznego przyjęta metoda umożliwia określenie ścieżek rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych gmin oraz dokładniejsze wskazanie czynników mających wpływ na kształtowanie się rozwoju tych jednostek.

Na podstawie badań przeprowadzonych w oparciu o tę metodę na terenie województwa dolnośląskiego możliwe było wskazanie obszarów o zróżnicowanych trendach i ścieżkach rozwojowych. Do najważniejszych wniosków z przeprowadzonych analiz można zaliczyć następujące:

1. Powiększa się dystans rozwojowy między gminami o najniższym i najwyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Jakkolwiek w analizowanym okresie wszystkie badane gminy odnotowały korzystne zmiany, głównie na płaszczyźnie ekonomicznej, to tempo tych zmian jest największe w otoczeniu dużych miast (szczególnie Wrocławia) oraz w regionach z wyraźnie dominującą funkcją przemysłową (np. gminy położone w obrębie LGOM-u).
2. Wyraźnie zaznaczające się zróżnicowanie w rozwoju poszczególnych gmin ma silne powiązanie z ich położeniem, zarówno względem ośrodków wzrostu, jak i ważniejszych ciągów komunikacyjnych. Gminy wiejskie i miejsko-wiejskie o położeniu peryferyjnym charakteryzują się zazwyczaj mniej korzystnymi wskaźnikami dotyczącymi sfery społeczno-demograficznej, co przyczynia się do ich identyfikacji jako obszarów problemowych.
3. Sytuacja społeczno-ekonomiczna powiatu kłodzkiego, zaliczanego w literaturze przedmiotu do obszaru problemowego, stopniowo się poprawia, aczkolwiek proponowany miernik syntetyczny i zmiana jego wartości nie wskazują na bardzo istotne pozytywne zmiany w obrębie regionu. Wobec innych badań prowadzonych w powiecie kłodzkim, które z kolei dokumentują lokalne ożywienie niektórych aspektów społeczno-gospodarczych (Latocha 2013, 2017; Szmytkie i Tomczak 2015, 2017; Latocha i in. 2020; Sikorski i in. 2020), istotny wydaje się wniosek na temat doboru odpowiednich cech, na podstawie których określany jest poziom rozwoju. Przyjmowane różnorodne kryteria i mierniki – co odnosi się do wielu opracowań w skali Polski (m.in. Czapiewski 2010; Bański i in. 2018; Stanny i in. 2018) – mogą w efekcie wykazywać odmienne prawidłowości przemian nawet dla tego samego regionu. Należy więc ostrożnie podchodzić do wyboru odpowiednich cech, które powinny być dopasowane do konkretnego celu danych badań.
4. Wydzielenie obszarów przejściowych, a nie tylko obszarów sukcesu i problemowych, pozwala na tworzenie bardziej precyzyjnej typologii obszarów wiejskich, a tym samym dokładniejsze prześledzenie przemian, jakim podlegają one współcześnie. Umożliwia to również uchwycenie nawet słabych symptomów ożywienia rozwoju społeczno-gospodarczego, co jest szczególnie istotne dla obszarów problemowych, które okazują się stopniowo zwiększać swoją przestrzenną niejednorodność. Wniosek ten pozwala jednocześnie na pozytywne zweryfikowanie założonej hipotezy badawczej.
5. Zaproponowana metoda wyznaczania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, przetestowana dla województwa dolnośląskiego, może posłużyć do określenia ścieżek rozwoju i zmian ich trendów dla poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, a tym samym precyzyjniej wskazać potencjalne obszary i rodzaje interwencji wspomagających rozwój.

Podziękowania

Opracowanie zostało wykonane w ramach realizacji projektu badawczego nr 2017/27/B/HS4/01220 finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

Literatura

- Bański J., 1999, *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, Prace Geograficzne, nr 172, Warszawa: IGiPZ PAN.
- Bański J., 2005, „Sukces gospodarczy na obszarach wiejskich”, w: B. Głębocki, U. Kaczmarek (red.), *Obszary sukcesu na polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 8, Warszawa: IGiPZ PAN, PTG, s. 9–20.
- Bański J., 2008, *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego – koncepcja i diagnoza*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 14, Warszawa: IGiPZ PAN, PTG.
- Bański J., 2014, „Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych”, *Przegląd Geograficzny*, t. 86, nr 4, s. 441–470, DOI: 10.7163/PrzG.2014.4.1.

- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 3, Warszawa: IGiPZ PAN, PTG.
- Bański J., Degórski M., Komornicki T., Śleszyński P., 2018, „The delimitation of areas of strategic intervention in Poland: A methodological trial and its results”, *Moravian Geographical Reports*, t. 26, nr 2, s. 84–94, DOI: 10.2478/mgr-2018-0007.
- Blakely E.J., Bradshaw T.K., 2017, *Planning Local Economic Development*, Thousand Oaks: Sage.
- Brezdeń P., Górecka S., Tomczak P., 2012, *Edukacja i rynek pracy Dolnego Śląska na tle uwarunkowań demograficznych*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii Uniwersytetu Wrocławskiego, t. 22, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Broda-Wysocki P., Kurowski P., 2013, „Próg interwencji socjalnej czy minimalny dochód socjalny? Refleksja nad propozycjami zmian w pomocy społecznej”, *Polityka Społeczna*, t. 40, nr 4, s. 1–6.
- Churski P., 2004, *Obszary problemowe w Polsce z perspektywy celów polityki regionalnej Unii Europejskiej*, Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna.
- Ciok S., 1991, *Sudety. Obszar problemowy*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1236, Studia Geograficzne, nr 51. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ciok S., 1994, *Wybrane obszary problemowe Polski Południowo-Zachodniej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1631, Studia Geograficzne, nr 62, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Ciok S., 1996, „Teoretyczne i empiryczne koncepcje obszarów problemowych”, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 1796, s. 5–26.
- Czapiewski K., 2006, „Rural areas of success – in search of definition and measures”, w: T. Komornicki, K. Czapiewski (red.), *Regional Periphery in Central and Eastern Europe*, EUROPA XXI, t. 15, Warszawa: IGiPZ PAN, PTG, s. 77–86.
- Czapiewski K., 2008, „Sustainability and success – a case study of Mazovia region”, w: T. Komornicki (red.), *New Functions of Rural and Industrial Space in Central and Eastern Europe*, EUROPA XXI, t. 17, Warszawa: IGiPZ PAN, PTG, s. 45–54.
- Czapiewski K., 2010, *Koncepcja wiejskich obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego i ich rozpoznanie w województwie mazowieckim*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 22, Warszawa: IGiPZ PAN, PTG.
- Czyż T., 2016, „Metoda wskaźnikowa w geografii społeczno-ekonomicznej”, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, nr 34, s. 9–19.
- Domański R., 2006, *Gospodarka przestrzenna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne, nr 148, Warszawa: IGiPZ PAN.
- Falkowski J., Szamota P., 2005, „Sukcesy i niepowodzenia w rozwoju obszarów wiejskich w latach 1989–2004 na wybranych przykładach północnej Polski”, w: B. Głębocki, U. Kaczmarek (red.), *Obszary sukcesu na polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 8, Warszawa: IGiPZ PAN, PTG, s. 21–39.
- Heldak M., 2008, „Przemiany funkcjonalne obszarów wiejskich Sudetów po integracji z Unią Europejską”, w: *Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich*, t. 8. Kraków: Polska Akademia Nauk, s. 91–102.
- Jokiel B., Zagożdżon A., 1981, *Statystyka z elementami matematyki dla geografów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kapusta F., 2012a, „Poziom infrastruktury technicznej i społecznej jako indyktor i stymulator rozwoju regionalnego”, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, z. 29, s. 315–325.
- Kapusta F., 2012b, „Zmiany infrastruktury polskiej wsi w warunkach Unii Europejskiej”, *Journal of Agribusiness and Rural Development*, t. 24, nr 2, s. 107–118.
- Kołodziejczyk D., 2012, „The spatial diversity of water supply and sewer systems in Polish rural areas in the 1995–2010 period”, *Studia Regionalne KPZK PAN*, t. 36, s. 53–69.
- Kołodziejczyk D., 2014, „Infrastruktura w rozwoju społeczno-gospodarczym gmin w Polsce”, w: A. Olszańska, J. Szymańska (red.), *Agrobiznes 2014. Problemy ekonomiczne i społeczne*, Prace Naukowe UE we Wrocławiu, nr 360, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, s. 198–207.
- Konkurencyjność powiatów województwa dolnośląskiego w latach 1999–2004*, 2006, Analizy statystyczne, Wrocław: Urząd Statystyczny we Wrocławiu.
- Kulikowski R., 1992, „Obszary problemowe rolnictwa w Polsce”, w: *Wybrane zagadnienia obszarów wiejskich*, Biuletyn KPZK PAN, nr 158, Warszawa: KPZK PAN, s. 23–40.
- Kutkowska B., 2012, „Nowe funkcje obszarów wiejskich na przykładzie terenu sudeckiego”, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, z. 29, s. 97–110.
- Latocha A., 2012, „Changes in the rural landscape of the Polish Sudety Mountains in the post-war period”, *Geographia Polonica*, t. 85, nr 4, s. 13–21, DOI: 10.7163/Gpol.2012.4.21.

- Latocha A., 2013, „Wyludnione wsie w Sudetach. I co dalej?”, *Przegląd Geograficzny*, t. 85, nr 3, s. 323–346.
- Latocha A., 2017, „Odradzanie wsi? Przemiany ludnościowo-osadnicze na ziemi kłodzkiej w okresie powojennym”, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 48, s. 29–50, DOI: 10.7163/SOW.48.3.
- Latocha A., Szymtykie R., Sikorski D., Tomczak P., Kajdanek K., Miodońska P., 2021, „Reviving villages – a proposal for a concept and identification. A methodological approach”, *Geographia Polonica*, t. 94, nr 1, s. 5–27, DOI: 10.7163/GPol.0191.
- Li Y., Westlund H., Liu Y., 2019, „Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world”, *Journal of Rural Studies*, t. 68, s. 135–143, DOI: 10.1016/j.jrurstud.2019.03.003.
- Mitrică B., Șerban P., Mocanu I., Grigorescu I., Damian N., Dumitrașcu M., 2020, „Social development and regional disparities in the rural areas of Romania: Focus on the social disadvantaged areas”, *Social Indicators Research*, t. 152, nr 1, s. 67–89, DOI: 10.1007/s11205-020-02415-7.
- Nowak E., 1989, *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-ekonomicznych*, Warszawa: PWE.
- Ostrowski L., 1996, *Infrastruktura techniczna obszarów wiejskich. Stan i perspektywy*, Warszawa: IERiGŻ.
- Parysek J.J. (red.), 2004, *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Pašakarnis G., Maliene V., 2010, „Towards sustainable rural development in Central and Eastern Europe: Applying land consolidation”, *Land Use Policy*, t. 27, nr 2, s. 545–549.
- Perry M., 2010, *Controversies in Local Economic Development*, Abingdon: Routledge.
- Ratajczak M., 1999, *Infrastruktura w gospodarce rynkowej*, Poznań: Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
- Rosner A. (red.), 1999, *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Rosner A., 2000, „Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia rozwoju gospodarczego”, w: A. Rosner (red.), *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*, Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, s. 12–29.
- Rosner A. (red.), 2002, *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa: IRWiR PAN.
- Rosner A. (red.), 2007, *Zróźnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróźnicowanie dynamiki przemian*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa: IRWiR PAN.
- Rosner A., 2012, *Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. Wiejskie obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność wiejską*, Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Sánchez-Zamora P., Gallardo-Cobos R., Ceña-Delgado F., 2014, „Rural areas face the economic crisis: Analyzing the determinants of successful territorial dynamics”, *Journal of Rural Studies*, t. 35, s. 11–25, DOI: 10.1016/j.jrurstud.2014.03.007.
- Sikorski D., Latocha A., Szymtykie R., Kajdanek K., Miodońska P., Tomczak P., 2020, „Functional changes in peripheral mountainous areas in east central Europe between 2004 and 2016 as an aspect of rural revival? Kłodzko County case study”, *Applied Geography*, t. 122, s. 1–14, DOI: 10.1016/j.apgeog.2020.102223.
- Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł., 2018, *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III*, Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Stola W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, z. 3, Warszawa: IGiPZ PAN.
- Szymtykie R., Tomczak P., 2015, „Współczesne tendencje zmian ludnościowych i funkcjonalnych na obszarach wiejskich Ziemi Kłodzkiej”, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 37, s. 181–194, DOI: 10.7163/SOW.37.11.
- Szymtykie R., Tomczak P., 2017, „Revival of rural settlements in Kłodzko land”, *Geographia Polonica*, t. 90, nr 3, s. 319–333, DOI: 10.7163/GPol.0097.
- Szymtykie R., Tomczak P., 2018, „Rozwój działalności gospodarczej jako wyraz »odradzania się« wsi na ziemi kłodzkiej”, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 49, s. 39–57.
- Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T., 2017, „Delimitation of problem areas in Poland”, *Geographia Polonica*, t. 90, nr 2, s. 131–138.
- Śleszyński P., Wiśniewski R., Szejgiec-Kolenda B., 2018, „Demographic processes in Poland in the years 1946–2016 and their consequences for local development: current state and research perspectives”, *Geographia Polonica*, t. 91, nr 3, s. 317–334, DOI: 10.7163/GPol.0123.

- Tomczak P., 2020, „Stan i przestrzenne zróżnicowanie wybranych elementów infrastruktury technicznej w Polsce, na Dolnym Śląsku i w powiecie kłodzkim”, w: A. Marek (red.), *Ziemia kłodzka w kulturze, architekturze i przyrodzie*, Pelplin: Bernardinum, s. 234–258.
- Wawrzyniak D., 2015, „Analiza porównawcza poziomu rozwoju infrastruktury technicznej województw Polski z wykorzystaniem metod taksonomicznych”, *Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych*, t. 16, nr 4, s. 181–190.
- Woods M., 2012, „Rural geography III: Rural futures and the future of rural geography”, *Progress in Human Geography*, t. 36, nr 1, s. 125–134, DOI: 10.1177/0309132510393135.
- Woods M., 2013, „Rural development, globalization and European regional policy: Perspectives from the DERREG project”, *Geographia Polonica*, t. 86, nr 2, s. 99–109, DOI: 10.7163/GPol.2013.11.
- Woods M., McDonagh J., 2011, „Rural Europe and the world: Globalization and rural development (Editorial)”, *European Countryside*, t. 3, nr 3, s. 153–163, DOI: 10.2478/v10091-012-0001-z.
- Zagożdżon A., 1988, „Kilka uwag o obszarach problemowych”, w: *Gospodarka przestrzenna, region, lokalność*, Biuletyn KPZK, nr 138, Warszawa: KPZK PAN.
- Zagożdżon A., 1990, „Wybrane problemy ludnościowe Sudetów na tle rozwoju regionalnego”, *Studia KPZK PAN*, t. 96, s. 95–111.